

Краснопольська Н. Л.,*Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ***ПОЛІСЕМІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ**

Статтю присвячено аналізу полісемії в українській термінології менеджменту. Виявлено основні різновиди багатозначності та проаналізовано причини її виникнення.

Ключові слова: українська термінологія менеджменту, полісемія.

The present article deals of polysem in the Ukrainian terminjlogy of management analysis. The variety of polysemantic units is specified and the causes of its appearance are analyzed.

Keywords: Ukrainian terminjlogy of management, polysamy.

Проблема виявлення й лінгвістичного аналізу лексико-семантичних відношень, зокрема полісемії між одиницями певної терміносистеми, належить до дискусійних у загальній теорії термінології в цілому, що визначає її актуальність як об'єкта дослідження. Функціонування багатозначних слів у загальнолітературній мові і в термінології має певні відмінності, а отже, доцільність їхнього використання визначається по-різному. У загальнолітературній мові полісемія сприймається як закономірність, як органічна властивість мови, натомість у термінології – як небажане, не властиве їй явище, оскільки “невід’ємною частиною нормативної термінології має бути однозначність” як одна з визначальних терміна на відміну від загальноновживаного слова [20, с. 25]. Багатозначність, або полісемію, визначають як “наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох і більше значень, тобто віднесеність її до двох чи більше об'єктів позначення” [23, с. 465]. В. В. Виноградов трактує загальнономовну полісемію не як відхилення від норми, а як закономірне та природне явище в цілому, оскільки мова, не маючи можливості забезпечити вираження кожної нової ідеї, тобто значення, окремим самостійним словом або кореневим елементом, змушена “розносити безмежну кількість значень по тих чи інших рубриках основних понять, використовуючи інші конкретні або напівконкретні ідеї як опосередковуючі функціональні зв'язки” [2, с. 15].

Наявність полісемії у загальноновживаній мові лінгвісти пояснюють різними причинами. За спостереженнями Л. А. Лисиченко, “багатозначність пов'язана з тим, що слово є асиметричною одиницею, тобто такою, у якій немає повної симетрії між планом змісту і планом вираження: не кожній одиниці смислу відповідає окрема одиниця мови – слово, інакше кажучи: одне слово може мати кілька пов'язаних між собою значень...” [12, с. 22]. Дослідниця наголошує на тому, що “полісемія забез-

печує одну з важливих вимог до мови як до знакової системи – за допомогою мінімальної кількості знаків передавати максимальну інформацію, тобто вимогу економності знакової системи” [12, с. 22].

Як зазначає Л. П. Солдатова, розвиток полісемії зумовлений не законом “економії зусиль” і не прагненням до зменшення числа означених, а зовсім іншими причинами: по-перше, потребою засвідчити у мові відношення, які існують у навколишній дійсності; по-друге, закріпити наслідки абстрагувальної та аналізованої роботи мислення; по-третє, особливостями формування асоціативних зв’язків і умовами функціонування слова у мові, в тому числі впливом постійного контексту [22, с. 8].

Полісемія терміноодиниць у тій чи тій терміносистемі – це здатність термінів “мати одночасно в межах однієї семантичної структури кілька значень, що групуються навколо загального семантичного центру” [18, с. 84]. Питанню визначення ролі полісемії у термінотворенні й формуванні терміносистем у сучасному мовознавстві присвячено низку наукових досліджень, серед яких праці Д. С. Лотте [13], М. П. Муравицької [15], Б. Н. Головіна [4], Ф. О. Нікітіної [16], Л. О. Симоненко [21], Л. Д. Малевич [14], О. І. Павлової [17], Т. В. Лепехи [11], Т. П. Кравченко [8], Л. В. Туровської [24].

У сучасній лінгвістиці сформувалися різні погляди на роль полісемії у термінології. Д. С. Лотте вважав, що багатозначність створює неточність терміносистеми, тому особливу увагу слід звертати на усунення всіх багатозначних слів або на закріплення за тим чи іншим терміном одного значення [13, с. 15]. На думку В. С. Марченка, багатозначність термінів – негативне явище, що зумовлює труднощі при користуванні науковою літературою, порушує взаєморозуміння, обмежує можливість обміну досвідом, призводить до хиткості уявлень. Тому “необхідно домагатися, щоб кожен термін був однозначним” [10, с. 113]. За спостереженнями Б. М. Головіна, у багатьох галузях знань склалась несприятлива термінологічна ситуація, пов’язана з явищем багатозначності та нечіткості термінів [4, с. 6].

Даниленко виправдовує явище полісемії в термінології, “яке виявляється головним чином як категорійна багатозначність на основі метонімічного і синекдохного перенесення значень” [6, с. 205]. На думку Ф. О. Нікітіної, “різні прояви полісемії термінів свідчать про те, що полісемія є універсальним явищем у мові” [16, с. 18]. Т. П. Кравченко стверджує, що “багатозначні терміни в оптимальній кількості не дестабілізують терміносистеми, а, навпаки, є елементами її систематизації та уніфікації” [8, с. 47]. Л. В. Туровська вважає, що “полісемантичні процеси в термінології є, з одного боку, свідченням розвитку поняттєвої системи певної галузі знань, з другого – виявом мовної економії” [24, с. 111]. Аналогічної думки дотримується М. Г. Зеленцова, стверджуючи, що “полісе-

мія терміна не є показником його неточності. Чим більше розвинена система багатозначності в термінології, тим ґрунтовніше вивчений предмет думки і тим точніше встановлені зв'язки між загальнонауковими поняттями і галузевим концептуальним апаратом" [7, с. 95].

Основною причиною виникнення полісемії у терміносистемах різноманітних галузей науки і техніки Ф. О. Нікітіна вважає синтез наук, перетин їх окремих галузей [16, с. 9].

Метою дослідження є вивчення явища багатозначності в українській терміносистемі менеджменту, аналіз тенденцій її розвитку, а також установлення чинників, що її зумовили.

Аналіз семантичної структури термінів менеджменту дає змогу виділити внутрішньосистемну, міжсистемну, або міжгалузеву, й зовнішньосистемну полісемію.

З усіх зазначених різновидів полісемії найбільше проблем у термінології, на думку дослідників, породжує **внутрішньосистемна** полісемія, оскільки вона порушує одну з найважливіших вимог до термінів – однозначність у межах одного термінологічного поля. Яскравим прикладом внутрішньосистемної полісемії в аналізованій термінології є термін *менеджмент*, який уживається на позначення: 1) наукової дисципліни, об'єктом дослідження якої є організація як свідоме об'єднання дій людей, спрямованих на досягнення певної мети [ШМ, с. 24]; 2) сукупності принципів, методів і форм управління господарсько-виробничою діяльністю фірми [КДМ, с.122]; 3) категорії людей, які управляють організацією [ШМ, с. 45]. Полісемічними є терміни *абсентеїзм*, *казус*, *культура управління* та ін., наприклад: *абсентеїзм* – 1) ухилення від виконання обов'язків; 2) ухилення від роботи без поважної причини, часто це одностороннє відсутність на роботі у зв'язку з хворобою, але без відвідування лікаря [ГРЕ, с. 7]; *казус* – 1) випадок, випадкова дія, що має зовнішні ознаки правопорушення, але позбавлена елемента провини, а тому некарана; 2) складна чи заплутана справа [ГРЕ, с. 243]; *культура управління* – 1) сукупність вимог, пред'явлених до зовнішнього боку процесу, особистих якостей керівника, обумовлених нормами та принципами моралі, етики, естетики і права; 2) характеристика якісного боку управлінської діяльності суб'єкта управління [ГРЕ, с. 287].

Значна кількість полісемічних термінів менеджменту утворено перенесенням значення на основі метонімії (позначення наслідку процесу через назву самого процесу, суб'єкта дії через назву дії тощо), наприклад: *організація* – 1) створення системи та її структурних елементів, де здійснюються управлінські процеси, пошук виконавців, розподіл обов'язків і повноважень, дотримання відповідної технології управління [ШМ, с. 21]; 2) соціальна група, у якій існує функціональний поділ праці, спрямований на досягнення загальної мети [ШМ, с. 39] (модель "дія → наслі-

док дії”); *нагляд* – 1) спостереження з метою перевірки, різновид контролю; 2) орган спостереження за чим-небудь (модель “дія → суб’єкт дії”); *управління* – 1) особливий вид діяльності, який перетворює неорганізований колектив в ефективну, цілеспрямовану і продуктивну групу [АМ, с. 52]; 2) адміністративна установа або відділ якоїсь установи, організації, що відає певною галуззю господарської та ін. діяльності (модель “дія → суб’єкт дії”); *контроль* – 1) перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь; 2) установа чи організація, що перевіряє [ВТССУМ, с. 451], (модель “дія → суб’єкт дії”); *кантора* – 1) адміністративно-канцелярський відділ підприємства, установи; 2) приміщення, де перебуває такий відділ або установа [ВТССУМ, с. 450] (модель “суб’єкт дії → місце дії”). Засвідчено низку термінів, утворених унаслідок метонімічного перенесення (модель “дія → наслідок дії”): *планування, координація, регулювання, виробництво, дослідження* тощо.

Проведений аналіз зазначених термінів підтверджує думку дослідників про те, що однією із причин багатозначності терміна є його “міжкатегорійність”, яка полягає в тому, що у змісті поняття, представленого в терміні, виділяються ознаки, характерні одночасно кільком категоріям, а саме: “дія” і “наслідок дії”, “процес” і “величина”, “властивість” і “величина” тощо [6, с. 68; 3, с. 119]. На думку Л. Д. Малевич, для розмежування значень полісемантичних термінів доцільно використовувати терміни-варіанти або створювати спеціальні найменування за продуктивними словотвірними моделями у сфері термінології [14, с. 80]. Аналіз підручників і словників з менеджменту уможливив виявити незначну кількість таких термінів. Зокрема, В. В. Стадник, М. А. Йохна [СЙ, с. 461] та О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник [КМОМ, с. 407] процес побудови організації називають *організування*, а наслідок цього процесу – *організація*, аналогічно процес – *контролювання*, а наслідок – *контроль* [СЙ, с. 459; КМОМ, с. 403]. Єдиним ефективним засобом розмежування значень таких полісемантів є і залишається контекст.

Інший тип полісемії термінів виникає внаслідок уживання певного терміна в різних наукових сферах із практично незмінним семантичним ядром, але з іншим набором периферійних сем, що вчені кваліфікують як **міжсистемну полісемію** [19, с. 9]. Наприклад, термін *гомеостаз* у біології має значення “відносна сталість фізико-хімічних та біологічних властивостей внутрішнього середовища організму людини й тварин (сталість складу крові, температури тіла)” [ВТССУМ, с. 190]. До складу термінології менеджменту цей термін увійшов зі значенням “стійкий стан рівноваги системи в динаміці взаємодії із середовищем” [ВШКСМ, с. 336]. Незважаючи на розбіжності у значенні цих лексем, їх об’єднує спільна сема “рівновага”. Ілюстрацією до явища міжсистемної полісемії у терміносистемі менеджменту може бути низка термінів, зокрема:

дифузія у фізиці – це “процес взаємного проникнення речовин (газу, рідини, твердого тіла) за безпосереднього стикання, зумовлений тепловим рухом їхніх молекул”; у хімії – “перенесення речовин (солей, газів та ін.) у морській воді з зони високої їхньої концентрації в зону низької” [СІС, с. 375]; у менеджменті – “поширення нововведення на ринку” [ШМ, с. 500]. У політичній термінології термін *політика* має значення “загальний напрямок, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії” [ВТССУМ, с. 849]; у терміносистемі менеджменту він зафіксований зі значенням “загальні орієнтири для дій і прийняття рішень, що полегшують досягнення мети” [КРАМ, с. 236]. У правознавстві термін *казуїстика* вживається зі значенням “застосування загальних статей закону до різних юридичних випадків” [ВТССУМ, с. 410], у менеджменті – це “спритність у доказі помилкових чи сумнівних положень” [ГРЕ, с. 243]. Полісемічний термін *кадри* обслуговує дві терміносистеми: 1) у військовій термінології – це “постійний склад військових частин, що не демобілізуються в мирний час” [ВТССУМ, с. 409]; 2) у менеджменті – “основний (штатний) склад працівників установи, підприємства тієї чи тієї галузі діяльності; усі постійні працівники [ГРЕ, с. 242]. Отже, “семантична структура слова наче розщеплюється на окремі аналогічні частини, на ознаки, які належать одночасно декільком категоріям” [9, с. 8]. Саме ця особливість семантики термінів, що функціонують у різних галузевих терміносистемах, споріднює явище багатозначності й омонімії, адже одним із шляхів творення слів-омонімів, як відомо, є розпад значень полісемічного слова. А відтак у науковій і довідковій літературі нерідко явища полісемії й омонімії не знаходять чіткого розмежування, і лексико-семантичні варіанти слова, що фактично набули вже статусу омонімів, об’єднуються у межах полісемічного слова.

Засвідчуємо значну кількість термінів із широкою семантикою, значення яких модифіковане в кількох науках: *амальгамація* (хім., менедж.), *абсорбція* (хім., фіз., менедж.), *акселерація* (мед., менедж.), *номенклатура* (політ., бухг., менедж.), *культура* (сусп., менедж.), *міф* (літ., менедж.), *квота* (політ., менедж.), *верифікація* (кіб., менедж.), *діагностика* (мед., фіз., менедж.), *діагноз* (мед., біол., менедж.), *компенсація* (мед., техн., менедж.) Оскільки значення цієї групи термінів подібні і ґрунтуються на переносних (найчастіше метонімічних) значеннях, незважаючи на їхню належність до різних терміносистем, зіставлення вживання подібних термінів у різних галузевих терміносистемах мови дає підстави кваліфікувати їх як полісемічні.

Деякі терміни ілюструють внутрішньосистемну і міжсистемну полісемію. Наприклад, термін *менеджер* має такі значення: 1) професійний спеціаліст з організації й управління у сферах виробництва, збуту, обслуговування, який має відповідну адміністративно-господарську само-

стійність [ГРЕ, с. 314]; 2) керівник-адміністратор, особа, відповідальна за вироблення й прийняття рішень з організаційних питань управління [ГРЕ, с. 314]; 3) підприємець у професійному спорті, розважальному бізнесі, який організовує виступи спортсменів, артистів [СІС, с. 630]. Перші два значення засвідчують явище внутрішньосистемної полісемії, третє – міжсистемної полісемії. Аналогічно термін *сектор*: 1) частина криволінійної фігури, обмежена двома прямими, що виходять з однієї точки, та дугою між ними; 2) ділянка, обмежена радіальними лініями; 3) відділ установи, організації; 4) галузь державної, господарської діяльності [СІС, с. 825]. Перші два значення ілюструють явище міжсистемної полісемії, наступні два – внутрішньосистемної полісемії.

Зовнішньосистемна полісемія у сфері аналізованої терміносистеми пов'язана з термінологізацією загальновживаних слів (наприклад, *коридор, поріг, вікно, ніша, портфель, дерево, ланцюг, комірці*). На думку В.В. Виноградова, між словником науки і словником побуту існує тісний зв'язок: "Будь-яка наука починається з наслідків, здобутих мисленням і мовленням народу, і в подальшому своєму розвитку не відривається від народної мови" [1, с. 6]

Термінологізація загальновживаних лексем відбувається внаслідок зміни (звуження чи розширення) обсягу значення слова. Щоб загальновживане слово стало терміном, йому потрібно пройти шлях переосмислення і переоформлення в мовній системі – зайняти там своє місце, вступити в нові формальні відношення з іншими лексико-семантичними варіантами [15, с. 10]. Так, слово *пропозиція* у загальному вжитку – "те, що пропонується чий-небудь увазі, виноситься на обговорення, розгляд і т.ін [ВТССУМ, с. 982]. У термінології менеджменту це – "обсяг товарів і послуг, який виробники готові надати при певних цінах" [АМ, с. 41]. Основні диференційні семантичні ознаки двох понять однакові, проте для спеціального поняття в аналізованій терміносистемі виявлено ще й інші ознаки, відсутні в загальновживаному. Отже, термінологізація лексеми *пропозиція* відбулась внаслідок розширення значення слова.

Значна кількість загальновживаних слів в аналізованій терміносистемі є компонентами полісемічних термінів-словосполучень: *ринкове "вікно"*, *ринкова "ніша"*, *"коридор" підприємницької свободи*, *дерево цілей*, *поріг беззбитковості*, *"білі комірці"*, *"сині комірці"*, *ланцюг команд*, *портфель замовлень*, *"золотий парашут"*. Зміст позначуваних ними наукових понять конкретизується у термінах-словосполученнях. Наприклад, загальновживане слово *вікно* зі значенням "отвір для світла й повітря в стіні приміщення (будинку, вагона тощо), куди вставлено раму з шибками" [ВТССУМ, с. 146] засвідчене й у переносному значенні "перерва в чому-небудь, проміжок" [ВТССУМ, с. 146]. У термінології менеджменту це слово ввійшло до стійкого словосполучення *ринкове "ві-*

кно", значення якого – "відсутність конкретного продукту на даному сегменті для задоволення конкретної потреби споживача" [КОДМ, с. 127]. Спеціальне термінологічне значення є похідним від переносного значення слова "вікно" і сформувалося внаслідок конкретизації його означуваним словом *ринкове*.

Термінологічного значення, за спостереженням В. В. Грещука, найчастіше набувають загальноновживані слова із конкретним значенням, що підтверджує і наш матеріал, термінологізація ж абстрактних іменників відбувається рідко [5, с. 71]. Принаймні термінологізації абстрактних іменників у аналізованій терміносистемі не виявлено.

Проведений аналіз явища полісемії у терміносистемі менеджменту уможливило зробити такий висновок:

- полісемія у зазначеній терміносистемі дозволяє значно розширити номінативний потенціал мови без збільшення кількості власнемовних лексичних одиниць, що сприяє економії мовних ресурсів;
- з-поміж трьох різновидів полісемії (внутрішньосистемної, міжсистемної і зовнішньосистемної) найпродуктивнішою є міжсистемна полісемія;
- загальноновживана лексика є постійним джерелом поповнення досліджуваної термінології;
- внутрішньосистемна полісемія хоч і виступає засобом мовної економії, однак є небажаним явищем, оскільки ускладнює наукову комунікацію.

Література:

1. Виноградов В. В. Вступительное слово / В. В. Виноградов // Вопросы терминологии: мат. Всесоюзного терминологического совещания. – М., 1961. – С. 3 – 10.
2. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М.– Л., 1947. – 783 с.
3. Глушко М. М. Полисемия и синонимия терминов // Теория и практика английской научной речи / Под ред. М. М. Глушко. – М., 1987. – Ч. 2, §6. – С. 116 – 125.
4. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах: [уч. пособие для филол. спец. вузов] / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М.: Высш. школа, 1987. – 104 с.
5. Грещук В. В. Термінізація абстрактних іменників української мови (в порівнянні з російською) / В. В. Грещук // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: Тези доповідей Респ. конференції (Львів, травень 1980). – К.: Наук. думка, 1980. – С. 70 – 71.
6. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания: [уч. пособ. для гос. ун-тов и пед. ин-тов] / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
7. Зеленцова М. Г. Многозначность терминов-заимствований микросистемы

“менеджмент” (на матеріалі українського і російського мов) / М. Г. Зеленцова // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 53. – С. 94 – 97.

8. Кравченко Т. П. Формування терміносистеми економіки АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. П. Кравченко. – Миколаїв, 2006. – 20 с.

9. Красножан Ж. В. Из спостережень над омонімією в термінології / Ж. В. Красножан // Українське мовознавство. – 1988. – Вип. 15. – С. 3 – 10.

10. Крижанівська А. В. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін.: ред. [А. В. Крижанівська]. – К.: Наук. думка, 1984. – 196 с.

11. Лепехи Т. В. Лексико-семантична та словотвірні особливості судово-медичної термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. В. Лепеха. – Дніпропетровськ, 2000. – 17 с.

12. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови / Л. А. Лисиченко: [навч. пос. для студ.-філол.] – Х.: Вища школа, 1977. – 114 с.

13. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М.: АН СРСР, 1961. – 158 с.

14. Малевич Л. Д. Термінологічна полісемія: онтологія явища, різновиди, шляхи впорядкування // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. VII. – С. 78-81.

15. Муравицкая М. П. Некоторые вопросы полисемии / М. П. Муравицкая: [мат. для спецкурсов и спецсеминаров по лексикологии]. – К.: КУ им. Т. Г. Шевченка, 1964. – 33 с.

16. Нікітіної Ф. О. Семантичні та словотвірні проблеми сучасної термінології / Ф. О. Нікітіна. – К.: Вища школа, 1978. – 30 с.

17. Павлової О. І. Полісемія в лінгвістичній термінології української мови / О. І. Павлова // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. VI. – С. 320-323.

18. Письмиченко А. Формування індустріально-будівельної термінології української, російської та англійської мов / А. М. Письмиченко // Українська термінологія і сучасність: матеріали II Всеукр. конференції. – К., 1997. – С. 82 – 85.

19. Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. В. Рогач. – К., 1999. – 20 с.

20. Симоненко Л. О. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. VII. – С. 21-25.

21. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології: [монографія] / Л. О. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1991. – 151 с.

22. Солдатова Л. П. Розмежування явищ повної лексичної омонімії та полісемії (словниковий та функціонально-стилістичний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. П. Солдатова. – К., 2007. – 23 с.

23. Тараненко О. О. Полісемія / О. О. Тараненко // Українська мова: енци-

клопедія: [ред. В. М. Русанівський та ін]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

24. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні: [монографія] / Л. В. Туровська. – К. – Ірпінь: Перун, 2005. – 160 с.

Список умовних скорочень

1. АМ – Азбука менеджменту: Словник / І. Мальченко, М. Самокиш, О. Ковтун. – [Б. м.]: [Б. в.], 1993. – 68 с.

2. ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. – 1440 с.

3. ВШКСМ – Василенко В. О., Шостка В. І., Клейменов О. М. Ситуаційний менеджмент. Навчальний посібник. – К.: ЦНЛ, 2005. – 372 с.

4. ГРЕ – Генеза ринкової економіки / За наук. ред. Г. І. Башнянина і В. С. Іфтемічука. – Львів: Магнолія плюс", 2004. – 688 с.

5. КДМ – Кондрашова-Діденко В. І. Менеджмент: Навч. посібник. – К., 1997. – 340 с.

6. КМОМ – Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Основи менеджменту. – К., Академвидав, 2003. – 415 с.

7. КРАМ – Крамаренко В. І. Менеджмент: Навч. посібник. – К: ЦУЛ, 2000. – 248 с.

8. СДМ – Словник-довідник менеджера по управлінню конкурентоспроможністю. Дудник А. Д. – К.: КНЕУ, 1999. – 60 с.

9. СІС – Словник іншомовних слів / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

10. СЙМ – Стадник В. В., Йохна М. А. Менеджмент: Посібник: – ЛД: Академвидав, 2003. – 464 с.